

MODERNITATEA ÎNTRE LIBERTATE ȘI CONSTRÂNGERE. REPREZENTĂRI SOCIOLOGICE

CONF. DR. MARIA LARIONESCU

1. REPERE SOCIOLOGICE GENERALE

Din punct de vedere sociologic, modernitatea este concepută ca un ansamblu de caracteristici definitorii pentru epoca istorică inaugurată în secolele XVI – XVII în vestul Europei și propagată ulterior în restul lumii, semnificând: raționalizarea societății prin capitalism, știință, industrie (M. Weber, K. Marx, A. Comte, W. Sombart, Șt. Zeletin, M. Manoilescu, V. Madgearu, E. Lovinescu), prin democrație și egalizarea șanselor (A. de Tocqueville), industrialism, capitalism, stat național, desprinderea de practici arhaice (C. Zamfir, L. Vlăsceanu, I. Bădescu, L. Iacob, Gh. Iacob, L. Popescu); o imagine dublă a individului ca burghez și cetățean (R. Dahrendorf); cultul pentru nou, original, progres științific și tehnologic (G. Vatimo); „mobilizarea socială” a resurselor și indivizilor (R. Aron, A. Touraine, K. Deutsch, A. Giddens, K. Jowitt, D. Chirot); libertate și disciplină (P. Wagner, A. Giddens); atac asupra tradițiilor (N. Radu, C. Furtună, G. J. Vancea, C. C. Bălan); schimbări ale structurii sociale (P. Sorokin, J. Elster, T. H. Marshall, Th. Veblen, V. Sombart, C.W.Mills, J. Goldthorpe, L. Warner, I. Mărginean, D. Sandu, H. Cazacu, L. Popescu, O. Hoffman, I. Glodeanu, I. Petre, M. Ciupercescu, M. Fulea și colab.).

Plecând de la diferitele definiții ale modernizării, sociologii se axează în analizele lor mai ales asupra a două aspecte fundamentale ale acestui proces: *transformările structurale și capacitatea de adaptare* a sistemelor socio-culturale [Hegedüs, Márkus 1972, p. 1]. Schimbările structurale se referă la „căderea” criteriilor atributive (ascriptive) și deschiderea spre mobilitate socială, urbanizare, specializarea funcțională, iar mijloacele de înlăptuire a acestor transformări sunt diferențierea structurii de clasă, ocupațională, politice, învățământul, slăbirea controlului politic al elitelor tradiționale, extensiunea participării politice, diferențierea sistemelor de valori [Sorokin 1947, p. 87–92; Heath, Evans, Mărginean 1994, p. 59–67; Stahl, Cernea, Chepeș 1970; Constantinescu, Stahl 1970; Herseni 1970; Costea, Larionescu, Tănăsescu 1996; Bogdan, Constantinescu, 1970; Merfea 1973; Cernea, 1985; Drăgan, Anastasiu 1989].

Investigații sociologice retrospective recente, inspirate îndeosebi de constatările lui M. Weber și K. Marx asupra condiției modernității, au pus în

lumină o trăsătură intrinsecă a fenomenului (modernității), cel mai adesea ignorată de cercetători și anume *ambiguitatea* acestuia.

Ambiguitatea modernității este detectabilă în „trei relații fundamentale dintre libertatea individuală și exigențele comunității, agenții sociali și structura socială, caracterul local al vieții umane și universalitatea regulilor sociale” [Wagner, 1994, p. XII]; în consecință, o sociologie a modernității trebuie să țină seama de ambivalența fenomenului, exprimată în două discursuri contradictorii și simultan înrudite: „discursul eliberării” și „discursul disciplinării” [Wagner, 1994, p. 5]. Ambele discursuri sunt înrădăcinate în primul proiect modern, aparținând generației Luminilor. După cercetările lui P. Wagner ideologia luminilor este funciarmente ambivalentă, conținând nenumărate căi de manifestare a ambiguității. Ideea de *libertate ca autonomie* a fost și a rămas definitorie pentru modernitate; ea avea inițial sensul de autogovernare nelimitată, adică de respingere a oricăror instanțe exterioare care ghidează acțiunea umană. Deși ideologii Luminilor repudiau orice impunere a dominației vreunui „zeu” mai mare sau mai mic, ei admiteau ideea existenței valorilor și regulilor care preced și succed existența individuală:

a. ideea de *natură umană* care include conceptul drepturilor naturale inalienabile ale indivizilor, dar și perspective asupra ordinii sociale naturale (ex. familia și reprezentarea sa publică de către capul familiei);

b. ideea de *rațiune* ca instanță superioară spre care omul trebuie să țintească;

c. ideea necesității de a avea în vedere *binele comun*, dincolo de dreptul la autonomie individuală. Această ultimă idee implică în chip echivoc atât eliberarea de constrângeri, cât și libertatea de a atinge țeluri *împreună* cu ceilalți, în *comunitate* [Wagner, 1994, p. 5–12] sau, în termenii lui Isaiah Berlin, libertatea negativă și libertatea pozitivă [From, 1941, p. 31, 36, Berlin, 1996, 200–257]. De altminteri, încă moderniștii timpurii au observat că ideea de *libertate ca autonomie* este esențial *problematică*, întrucât capacitatea individului de a se autorealiza implică *ipso facto* recursul la scopuri fundamentale și la relații sociale pentru îndeplinirea lor. Or, după opinia autorizată a lui P. Wagner, referințele la *realitatea socială* și la *colectivitate*, adică la faptul că anumite valori pot fi susținute doar prin aranjamente colective, fac și ele parte din condiția modernă; dar aceste referințe trasează, în același timp, granițe pentru aplicarea autonomiei individuale. Aceste bariere au luat diferite forme la moderniștii timpurii sau radicali, la clasicii modernității și, ulterior, la moderniștii târzii sau post moderniști.

Moderniștii radicali sau timpurii sunt autorii „proiectului societății liberale” centrat pe ideea de autonomie umană fără limite. Transpunerea proiectului în realitatea istorică a condus, însă, la o serie de critici ale caracterului *utopic* al acestuia și la construcția unor viziuni mai realiste care luau în considerație și o seamă de *bariere ale autonomiei individuale*. Cercetările de antropologie și sociologie istorică au pus în lumină o serie de *atribuiri culturale* (cultural ascriptions) care preced orice aplicări ale autonomiei individuale: identitatea cultural-

lingvistică a indivizilor care modelează eforturile acestora, statul-națiune în calitate de întruchipare a națiunii superioare ca mijloc de reconciliere a particularităților individuale, cu necesitatea unui întreg unificat [Wagner, 1994, p. 10, 42–43], „subiectul libertății și subiectul independenței” [Mihăilescu, 1966, p. 50–54] etc. Fie că este văzută ca o distanțare în spațiu (ideea de barbar), fie că este vorba de o distanțare în timp (conceptele de „societate tradițională”, „societate modernă”) aceste atribuiri culturale impuneau granițe *substanțiale* față de „ceilalți”.

Moderniștii clasici au renunțat la barierele culturale, înlocuindu-le cu fundamente „procedurale”, între care se distinge „dominația rațională a fiecărui domeniu al realității”. Paradigma clasicilor modernității (H. Spencer, dariniștii sociali, economiștii clasici) este cunoscută: indivizii ca agenți raționali urmăresc scopuri economice, politice, culturale, rezultatul interacțiunii lor fiind o reglare autonomă a raporturilor sociale; bogăția națiunilor va decurge firesc din libera inițiativă a indivizilor, democrația va fi corolarul libertății politice, iar autonomia academică va conduce la descoperirea adevărului în știință. Construind o ordine „naturală”, acești reprezentanți clasici ai modernității au folosit-o drept mijloc de reconciliere a dualității: autonomie individuală și „ceilalți” [Touraine, 1992, p. 15, 39]. Pus în practică, acest *proiect raționalist – liberal* s-a dovedit *utopic*. Inovațiile tehnologice care au însoțit procesul de dezvoltare a capitalismului, expansiunea industriei, orașelor, fluxurile de migrație de la sat la oraș, emigrația spre America, toate acestea au generat *procese* fundamentale de *dislocare a indivizilor din contextele tradiționale*, care la rândul lor au provocat neliniști, incertitudini cu privire la destinul și locul oamenilor în societate, la ordinea și stabilitatea societății ca întreg [Polanyi, 1975].

Un *efect neanticipat* al proiectului liberal l-a constituit apariția „chestiunii sociale” care nu-și găsea loc în viziunea reglementării automate. O dată cu nașterea și expansiunea problemelor sociale precum sărăcia, dezorganizarea socială, maladiile sociale, s-au dezvoltat și „răspunsurile organizate la schimbarea socială”: partidele social-democrate, ideologia socialistă, construcția de noi identități sociale (muncitor industrial, șomer, mișcare feministă).

Nevoia regândirii ordinii sociale impusă de avalanșa de efecte neanticipate ale viziunii raționalist-liberale a condus la apariția de noi modele ale modernității. Intelectuali de marcă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – M. Weber, E. Durkheim, R. Michels, E. Mosca, V. Pareto – au *problematizat tensiunea* dintre autonomia indivizilor, *dominația rațională a lumii*, pe de o parte și *efectele colective neașteptate* pe de altă parte. Noul model definit ca „*modernitate organizată*” înlocuiește vechea „ordine naturală” cu o *ordine construită* socialmente, care nu mai rezultă automat din interacțiunile agenților sociali raționali. Construcția socială a ordinii moderne implică formalizarea, adică recursul la *convenții* privind semnificația fenomenelor (recurs înțeles ca un efort colectiv de a spori inteligibilitatea și controlul asupra vieții sociale), la *clasificări*

ale elementelor societății și, desigur, la *instituționalizare* [Foucault, 1996, p. 168–208; Giddens, 1984, p. XXI și următoarele; Wagner, 1994, p. 76].

Convenționalizarea constituie un mijloc de reducere a incertitudinii prin limitarea variației evenimentelor, acțiunilor, interpretărilor; de pildă, definirea de către instanțele de opinie ale mișcării muncitorești a poziției (statutului) și intereselor muncitorilor; eforturile statului de a impune învățământul obligatoriu, sisteme de legi care furnizează criterii de clasificare în societate.

Treptat, însă, incoerența și incertitudinea s-au accentuat, mai ales după anii 60 ai secolului al XX-lea, iar termeni ca „pluralizare” sau dezorganizare, experiențe multiculturale, conduc spre o viziune nouă, postmodernă. Din perspectiva unei experiențe postmoderne, A. Touraine provoacă imaginația sociologică prin lansarea unei noi definiții a modernității distinctă de modernizare, dar strâns atașată de tema complexității și incertitudinii. Noua reprezentare nu mai identifică modernitatea cu triumful progresiv al rațiunii și raționalizării, concretizat în dezvoltarea regulilor generale ale dreptului, contabilității, educației bazate pe cultivarea aspectului impersonal al relațiilor și pe respingerea caracteristicilor particular–istorice ale indivizilor și grupurilor. Dimpotrivă, în noua accepțiune conferită de A. Touraine, modernitatea este întemeiată pe „capacitatea societăților de a răspunde unui mediu înconjurător schimbător și de a administra sisteme complexe, ceea ce plasează în centrul analizei, temele complexității și ale incertitudinii [Touraine, 1988, p. 122, 123, 125]. O astfel de interpretare a modernității previne, în optica autorului, două pericole majore, care planează asupra lumii contemporane și anume „domnia rațiunii universale”, impersonale și rezistența culturilor particulare, efectele fiind sfâșiere, dezbinare, subordonarea națiunilor față de imperii, foamete și permanența mizeriei pe suprafețe întinse ale planetei, creșterea marginalizării și a excluderii [Touraine, 1988, p. 122–125].

Evitarea „riscurilor de absolutism” al rațiunii impersonale, a puterii uniformizatoare a regulii, a preocupat sociologii și soluțiile întrevăzute au fost variate. Max Weber a găsit o cale de evitare a ceea ce el a denumit „instrumentalizarea” raporturilor interumane în angajarea personală a indivizilor (personal commitment) și în impactul său potențial sub forma dominației charismatice. Alți autori propun mijloace de sporire a inteligibilității raporturilor complexe ale lumii contemporane, prin *aportul studiilor comparativ-istorice* asupra discursurilor având ca obiect modernitatea. P. Wagner, A. Touraine, A. Giddens au sperat că prin analiza comparativ-istorică a unor texte sociologice fundamentale se va obține o înțelegere cuprinzătoare a contradicțiilor și ambiguității proceselor modernității, care să conducă spre o explicație satisfăcătoare a dilemelor acestui proces și, în final, spre îngrădirea prejudecăților puternice ce se manifestă în domeniu. Astfel de prejudecăți pot fi considerate:

a. exagerarea coerenței și funcționalității societății moderne, paralel cu ignorarea modalităților în care actorii își definesc identitatea, se raportează activ la procedurile și regulile instituționale în viața lor cotidiană;

b. supraevaluarea fenomenelor de delocalizare, de impersonalizare a practicilor sociale ale actorilor sociali;

c. evaluarea supradimensionată a caracteristicilor modernității referitoare la creșterea autonomiei și democrației, la extinderea istorică a instituțiilor și subevaluarea relațiilor *specifice* de *autorizare*, de constrângere, încorporate în instituțiile moderne, a căror distribuție și substanță orientează indivizii în reconstrucția identităților lor sociale;

d. prejudecata *monismului*, fie că este vorba de „afirmarea triumfului aproape natural al rațiunii sau de apărare cvasievidentă a unei specificități culturale” în care „pretenția occidentală se identifică cu modernitatea”, iar cea a țărilor întârziate se identifică cu modernizarea [Touraine, 1988, p. 129].

Analiza comparativ-istorică a sociologiei românești de-a lungul unui secol de existență (1848–1948) dezvăluie trei tipuri ideale de modernitate: viziunea liberal-raționalistă a programului revoluției de la 1848, imaginea „modernității organizate” sau etatiste și modernitatea întemeiată pe specificitatea identității culturale*.

2. TREI REPREZENTĂRI TIPICE ÎN SOCIOLOGIA ROMÂNEASCĂ

2.1. REPREZENTAREA RAȚIONALIST-LIBERALĂ ASUPRA DEZVOLTĂRII MODERNE A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Primul efort deliberat al întemeietorilor sociologiei românești – generația pașoptistă – de a edifica un model al tranziției provinciilor românești, de la structura tradițională medievală, la structura social-instituțională burgheză modernă, este cuprins în programul revoluției de la 1848. „Proclamația de la Islaz” și „Dorința partidei naționale din Moldova” erau „opera colectivă” a revoluției care decurgea „direct din principiile Revoluției Franceze” și revendica schimbări structurale moderne: autonomia puterilor și precizarea rolului statului, responsabilitatea miniștrilor, autonomia locală, desființarea robiei, abolirea boierescului (iobăgiei) și împrumutarea țăranilor, votul universal, egalitatea drepturilor politice, încurajarea comerțului și industriilor [Lovinescu, 1972, p. 117–118, 140–144]. Valorile care susțin aceste programe sunt: proprietatea privată, individul, societatea civilă, libera concurență, separația puterilor, adică marile valori *liberale* susținute de Locke, Hume, Montesquieu, Tocqueville [Tănase, iunie 1995, p. 3]. Programul pașoptist a fost calificat de E. Lovinescu drept „adevăratul punct de plecare al unei noi orientări a poporului nostru”, „gestul simbolic prin care axa vieții noastre politice și culturale s-a schimbat din răsărit în apus” [Lovinescu, 1972, p. 144].

* Această clasificare ne-a fost sugerată de filosoful și scriitorul Stelian Tănase în studiul *Trei culturi* (S. Tănase, iunie 1995, p. 2–4), unde sunt analizate cultura autohtonist-tradițională, etatistă și liberală.

Evaluări recente asupra semnificației moderne liberale a programului pașoptist au sesizat *statutul său marginal* în societatea românească, inclusiv după 1989 [Tănase, iunie 1995, p. 3–4]. Perioada de înflorire a acestor principii, de metamorfoză a lor în practici sociale a fost relativ scurtă, de circa trei decenii; ea coincide cu începuturile „Erei burgheze” în România, de la 1829–1866 [Zeletin, 1991, p. 48–99].

Începuturile revoluției burgheze în România semnifică transformări în structura social-economică, politică, culturală a societății agricole primitive, declanșate de *un agent social nou – burghezia apuseană* – și apoi desăvârșite împreună cu „nou născuta” *burghezie românească*. Nevoile de expansiune ale capitalismului apusean îl împinge spre piețele țărilor agricole aflate, la începutul secolului al XIX-lea, în plin Ev Mediu. Burghezia apuseană uzează de două „arme” redutabile pentru disoluția vechiului sistem social: cumpărarea de produse agricole cu prețuri ridicate și oferirea de produse manufacturate la prețuri scăzute [Zeletin, 1991, p. 64]. Rezultatul este spectaculos: în circa trei decenii proprietarii funciari sunt „smulși” din raporturile lor patriarhale și „siliți” să lucreze după trebuințele capitalismului [Zeletin, *idem*, p. 65]; economia naturală devine tot mai mult o economie de schimb; vechile meserii și ocupații cad pradă concurenței străine; sporirea relațiilor de schimb duce la stimularea tendiței de extindere a suprafețelor cultivate pentru piață și „ca o consecință firească, creșterea valorii pământului” și a aspirației de a-l preface în proprietate privată individuală – „pârghie adâncă ce distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuoară, mai mult sau mai puțin comunistă, spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprietății private și a libertății persoanelor care o dețin” [Zeletin, 1991, p. 67].

Acest proiect de factură raționalist-liberală a început opera de modernizare prin apariția în cadrul societății românești a câtorva *fenomene noi*: **a.** nașterea burgheziei românești, denumită în epocă clasa boiernașilor comercializanți sau a micilor boieri agrarieni, aparători ai principiilor liberale și interesați de negoțul cu produse agricole; **b.** geneza unor practici sociale moderne, precum producția agricolă pentru schimb, extinderea circulației mărfurilor, „plămădind pas cu pas o nouă bază de forță socială: capitalul” [Zeletin, 1991, p.71]; **c.** instituirea practicii cămătăriei care, alături de capitalul comercial, a îndeplinit funcția de distrugere a economiei de subzistență și de ruinare a vechii clase a nobilimii [Sombart, 1911, p. 375].

2.2. REPREZENTAREA MODERNITĂȚII „ORGANIZATE” SAU ETATISTE

În esență este vorba de *legitimarea* eforturilor de modernizare a societății românești de către burghezia încă *minoră* (ea își clădise doar *baza* economică sprijinită de burghezia apuseană), nevoită să-și asocieze suporteri puternici în „forța centrală” – „oligarhie liberală”, centralizare administrativă, birocrație și militarism, în condițiile ruinării vechii clase stăpânitoare [Zeletin, 1991, p. 94 și

următoarele]. Veriga lipsă în mecanismul social al modernizării societății românești era clasa de mijloc puternică, independentă, suportul oricărui proces de raționalizare capitalistă [Popescu, 1995, p. 18–30]. Justificările transformărilor moderne într-un *spațiu social de tranziție*, în care vechile structuri au fost zdruncinate, iar noua clasă și așezămintele corespunzătoare erau insuficient de puternice spre a prelua inițiativa conducerii sociale, nu puteau fi decât „procedurale”, adică expresii ale unei ordini *construite social*. Iar a construi o ordine socială, așa cum am precizat mai sus, când ne-am referit la „modernitatea organizată”, înseamnă a introduce *convenții* cu privire la modul de a percepe fenomenele sociale, de a acționa în situații recurente și, totodată, a stabili *clasificări* ale fenomenelor, care să îngăduie sporirea inteligibilității și controlul asupra vieții sociale [Wagner, 1994, p. 75–76]. Or, unul dintre cei mai eficienți *factori de convenționalizare* este *statul* care este împuternicit să impună criteriile de clasificare în societate, să definească situații recurgând la instituțiile sale: învățământul obligatoriu, legislația, monopolul violenței. Nu se poate imagina modernizarea unei societăți, susțin teoreticienii acestui proces, atât timp cât grupuri relevante de persoane „deviază de la definițiile fenomenelor sociale cruciale” [Wagner, 1994, p. 75–76].

Teoreticienii clasici care au analizat rolul statului național ca factor modernizator sunt W. Sombart, Fr. List, A. de Tocqueville, K. Bücher, Fr. Oppenheimer, Șt. Zeletin, D. P. Marțian, I. Ghica, P. S. Aurelian, E. Lovinescu, M. Manoilescu. Ștefan Zeletin a fost sociologul care a înțeles cel mai bine funcțiunea statului național român în „Era mercantilismului” (1866 și până în epoca interbelică, inclusiv). Puterea centrală, ajutată de vastul aparat birocratic și de puterea militară, scria Șt. Zeletin, îndeplinește rolul de „tutore al burgheziei noastre în proces de dezvoltare”, concomitent cu rolul de forță disciplinatoare a țărănimii și clasei muncitoare în conformitate cu normele societății burgheze.

Această reprezentare a modernității societății românești, axată pe locul *central* al statului ca *factor de gestionare* și de *concentrare a resurselor*, are o seamă de consecințe asupra percepției *statutului clasei burgheze*, care nu au fost intuite de Șt. Zeletin și nici de ceilalți autori care au legitimat această reprezentare etatistă, exceptând pe unii teoreticieni socialiști și liberali [C. D. Gherea, Ș. Voinea, H. Sanielevici]. Este vorba de poziția dependentă a clasei burgheze față de deciziile și resursele controlate de birocrație, o burghezie care nu este interesată în câștigarea autonomiei afacerilor sale pe piața liberă, nici în descentralizarea administrativă care i-ar diminua accesul la resursele controlate central.

Sunt semnificative, în această ordine de idei, constatările sociologilor americani K. Jowitt și D. Chirot, făcute pe baza analizei comparativ-istorice a sociologiei românești din perioada 1860–1940 [Jowitt 1978]. Ei au argumentat că reprezentarea tipică a modernității românești este cea a unei *societăți de status*, în care structura economică, ocupațională și stratificarea sociopolitică, sunt definite

prin componente tipice ale vieții individului determinate de o estimare socială specifică a prestigiului și privilegiilor. Spre deosebire de imaginea societății de piață, centrată pe interesul pentru bunurile de schimb, pe legalitatea rațională și impersonală, *principiul structural al status-ului* conferă societății românești următoarele caracteristici: **a.** unitatea de bază a identificării și organizării sociale este „grupul corporat” – familia lărgită, rudenia, grupurile corporate profesionale, religioase, politice etc. a căror particularitate este calitatea „exclusivă” a calității de membru al acestora; **b.** relațiile dintre aceste grupuri sunt guvernate de norme personale de acțiune și nu impersonale, ca în cazul societății de piață, iar integrarea acestor grupuri se bazează pe principii patrimoniale; **c.** predominarea normelor personale și identificarea socială a indivizilor cu „grupul corporat” a făcut ca societatea românească să fie mai degrabă parcelată, compartimentată în „feude ministeriale”, „lanțuri patron–client”, „clici secrete”, decât organizată și interdependentă. După analizele acestor autori obstacolul major al modernizării României a fost adoptarea principiului structural al status-ului, care conduce inevitabil spre poziția de dependență a claselor sociale față de stat și a societății în ansamblu față de marile puteri.

După unii analiști, modelul cultural etatist se perpetuează și după 1989. „Burghezia română de azi – afirmă St. Tănase – nu este democratică; ea dorește un stat care să o sprijine în disciplinarea forței de muncă, în mărirea profitului, în pătrunderea pe terțe piețe și închiderea celei românești pentru terți” [Tănase, octombrie 1995, p. 3].

Cele două reprezentări tipice prezentate până acum au în comun *finalitatea* procesului modernizării și caracterul *raționalist* al schimbărilor sociale, în vederea sporirii inteligibilității și controlului fenomenelor sociale, prima reprezentare fiind susținută de mecanisme de schimbare spontane, naturale, în vreme ce în al doilea caz era vorba de o ordine construită prin procese de convenționalizare și clasificare îndeplinite cu sprijinul unei autorități centrale. Față de aceste modele raționaliste și liberale au reacționat reprezentanții gândirii tradiționalist-organice, care au formulat o alternativă a dezvoltării capitaliste moderne.

2.3. MODERNITATEA ÎNTEMEIATĂ PE SPECIFICITATEA IDENTITĂȚII CULTURALE

Principalii teoreticieni ai modelului dezvoltării întemeiate pe solidarități proprii, specifice identității culturale, etnice a colectivității umane, aparțin romanticii germane, narodnicismului rusesc, poporanismului, țărănismului, „gândirii critice” românești. Această reprezentare constituie, în esență, o critică a modernității (liberale) venită dinspre un „**Fond fără forme**” și asumă amenajarea unui „spațiu de libertate” în fața instituțiilor statului [Barbu, 1995, p. 14], prin contestarea împrumutului extern ori, în cel mai bun caz, prin admiterea introducerii selective, cu discernământ, a formelor (instituțiilor și principiilor) străine; în același

timp, adepții acestei reprezentări consideră legitimă *dezvoltarea organică* a societății, înrădăcinată în tradiție, stăpânirea pământului, așezămintele vechi, ortodoxia etc.

Printre susținătorii cei mai avizați ai reprezentării tradiționale a modernității susținute de solidarități specifice, se numără fondatorii sociologiei poporaniste și țărăniste: C. Stere și V. Madgearu. Pe baza studiului sociologic al structurii sociale a societății românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, C. Stere stabilește o diagnoză a stadiului său de evoluție întemeiată pe: **a.** caracterul social al populației majoritare – țărănimea și tendințele ei sociale; **b.** caracterul agrar al structurii economice și lipsa industriilor mari, ceea ce face imposibil de aplicat schema standard a evoluției capitalismului occidental stabilită de W. Sombart; **c.** „ființa națională”, apreciată ca fiind „capitală pentru România, angajată pe calea unei democrații rurale” specifice, necapitaliste [Stere, 1996, p. 36–75]. La rândul său, V. Madgearu argumentează teza fundamentală a sociologiei țărăniste după care evoluția societăților cu mediu social pregnant agrar-țărănesc urmează o cale proprie necapitalistă bazată pe „proprietatea de muncă” țărănească de tip familial, care nu utilizează forța de muncă salariată și căreia îi corespunde o psihologie și o concepție specifică despre profit, salariu, rentă [Madgearu, 1936].

Evaluând recent contribuția teoretică a sociologilor poporanști și țărăniști, I. Bădescu apreciază efortul lor de a regândi legea standard a evoluției capitaliste și de a formula, cu circa cinci decenii în avans față de neoevoluționiștii americani, ideea „potențialului evoluționar” al societăților țărănești, invalidând „mitul evoluționismului unilinear” [Bădescu, 1996, p.82–102; 161–165].

Alte analize recente au pus în lumină unele consecințe semnificative ale „tiparului” tradițional asupra modernității societății românești. Se subliniază faptul că reprezentanții gândirii critice [T. Maiorescu, M. Eminescu, C. Rădulescu-Motru, N. Iorga] pun cu acuitate tema *autenticității* (adevărului) instituțiilor, ca limită trasată puterii, criticând clasa politică modernă care se sprijină pe forme, pe enunțul legii și pe birocrăția depersonalizată [Barbu, 1995, p. 12–13]. Procedând astfel, acești autori sunt interesați mai curând de *autenticitatea* noilor forme de viață socială decât de *raționalizarea* lor [Brâncoveanu, 1995, p. 18]. Raportând formele (instituțiile) la fond, adică la ethosul și valorile culturale locale, și nu la normele acțiunii sociale, reprezentanții acestei orientări nu au manifestat interes pentru „limpezirea internă a criteriilor de organizare socială” [Mihăilescu, 1997, p. 14] și nici pentru raționalitate ca bază a autorității economice, politice, ci au dezvoltat atitudini teoretice împotriva modernizării și au împiedicat „generalizarea unei culturi raționaliste de tip capitalist” [Brâncoveanu, 1995, p. 19].

Concluzii. Cele trei tipuri de reprezentări ale modernității au atât relevanță istorică cât și actuală. Într-o perspectivă analitică, cele trei imagini tipice ale modernității oferă intuiții și explicații posibile privind: **a.** importanța elementelor

structurale ale organizării social-economice aflate nu doar *în opoziție* ci și *în interdependență* cu elementele simbolice – idei, sentimente, valori, credințe comune unei colectivități; **b.** prevenirea unor practici de „reinventare a tradiției” prin inventarea unor „ficțiuni” de legitimare pe seama unei tradiții recuperate și ameliorate [Neculau, 1994, p. 87]; **c.** semnificația unor „rațiuni întemeiate” care fac inteligibile comportamente, atitudini, credințe percepute ca aberante sau iraționale.

Relevanța celor trei tipuri ale modernității pentru cercetările contemporane poate fi gândită și în perspectiva postmodernă a recuperării semnificației comunităților culturale care leagă oamenii prin „criterii primordiale” de limbă, religie, etnicitate, teritoriu, memorie istorică comună, mituri, simboluri, tradiții. Sociologii români care stau în spatele celor trei imagini tipice ale modernității au anticipat unele constatări recente privind importanța covârșitoare a „ligaturilor” [Dahrendorf, 1996, p. 32] pentru înțelegerea modernității. „Ligaturile” desemnează legăturile culturale adânci (apartenența la familie, comunitate sătească, biserică etc.) care dau sens opțiunilor și șanselor de viață ce caracterizează modernitatea.

Este interesant de constatat că o serie de cercetări recente privind tipurile de atitudini față de reforma din România [Sandu, 1996], schimbările în opiniile și atitudinile politice ale populației din România după decembrie 1989 [Chelcea, 1994, p. 257–278], condițiile de viață și valorile studenților [Zamfir și colab., 1994], modernizările de după 1989 [Pasti, Miroiu, Codiță, 1997], tineretul în tranziția macrosocială din România [Mărginean, 1996, p. 15–46, 357–380], tranziția în percepția societății [Hoffman, 1993], dimensiuni ale schimbării după decembrie 1989 [Petre, Ciupercescu, 1996] atestă rolul semnificativ al reprezentărilor și atitudinilor indivizilor și grupurilor în definirea situației, în procesul de consolidare și/sau schimbare a opiniilor și comportamentelor acestora față de reformă. De pildă, rezultatele extrem de interesante ale studiului [Sandu, 1996, p. 93–94] asupra „nucleelor de structurare ale situației sociale” a anilor '90 și profilului sociocultural al tipurilor sociale (grupări constante de valori ale variabilelor cauzele primare de status atribuit, dobândit, resurse și constrângeri ecologice), pun în lumină atât configurații atitudinale predictibile, dar și unele neașteptate în contextul reformei actuale, care devin, însă inteligibile în perspectiva „memoriei istorice”. Pare întrucâtva straniu că valoarea „orientarea spre relații sau spre muncă se leagă semnificativ cu ambele componente ale atitudinii pro-reforma”: „cei care susțin că relațiile sunt cheia reușitei în viață tind să aibă o atitudine pozitivă față de pluripartidism dar negativă față de privatizare”. Autorul este îndreptățit să constate, în continuare, că „valorizarea pozitivă a muncii este cel mai important predictor al susținerii liberalismului „economic”, regăsindu-se aici „regularitatea weberiană a preeminenței muncii în profilul valoric al celor care susțin importanța mecanismelor de piață în viața social economică” [Sandu, 1996, p. 93–94]. Apare însă mai puțin inteligibilă în termeni de raționalitate, combinația dintre evaluarea pozitivă a multipartidismului și mentalitatea quasi magică,

animistă, vizând credința în relații și în noroc. Profilul sociocultural al acestei categorii de subiecți poate deveni comprehensibil în lumina unor „rațiuni întemeiate” pe reprezentări tradiționale asupra modernității, adânc săpate în „imaginationul colectiv”, în care pot coabita sentimente și atitudini *difuze*, favorabile instituțiilor democratice în măsura în care sunt percepute ca *autentice* (corespunzătoare ethosului grupurilor primare din care fac parte indivizii) și, simultan, stări de respingere a raționalizării practicilor sociale, adică tocmai a unei componente esențiale a procesului de privatizare.

Studiul reprezentărilor tipice ale modernității din istoria sociologiei românești prezintă semnificație actuală și în contextul mai larg al înțelegerii tranziției post comuniste spre structuri moderne ale democrației și economiei de piață. Atitudinile, valorile și comportamentele tipice cristalizate în ”memoria istorică” pot preveni interpretări economiciste ale modernității [Bulai, 1995, p. 134–143] și pot oferi unele „avertismente” în ceea ce privește riscurile unor programe și strategii politice care apasă prea mult pe pârghiile *raționalizării* practicilor sociale ignorând rolul contextual (de suport sau de obstacol) al enclavelor culturale tradiționale (cum sunt solidaritățile familiale, de rudenie, sătești, afilierile religioase, profesionale etc.) în procesul modernizării.

Cunoașterea „lecțiilor” istoriei întărește autocontrolul omului contemporan pândit de incertitudini și neliniști generate de însăși ambivalența modernității. Max Weber recunoscuse că raționalizarea, exprimată prin știință, industrie, birocrație, capitalism, nu garantează triumful valorilor liberale; ceea ce amenința demnitatea umană, în ochii lui Weber, era aservirea indivizilor de către organizațiile anonime [Aron, 1970, p. 301], creșterea organizării și raționalizării fiind asociată cu sporirea alienării și fragmentării vieții individului și colectivităților.

Concluziile cu M. Weber merg în aceeași direcție cu intențiile sociologilor români care subînțelegeau că efortul de raționalizare științifică a lumii trebuie să lase un spațiu de manifestare dreptului indivizilor la relații autentice, personale, primare, charismatice, la implicare comunitară, singurele care dau *sens* existenței umane, opțiunilor moderne.

BIBLIOGRAFIE

1. ARON, RAYMOND, *Main Currents in Sociological Thought*, II, Anchor Books Doubleday & Co, New York, 1970.
2. BARBU, DANIEL, „Formele fără fond” și puterea intelectualilor, în „Sfera Politicii”, An IV, nr. 29–30, iulie – august 1995.
3. BĂDESCU, ILIE; DUNGACIU, DAN; BALTASIU, RADU, *Istoria sociologiei – Teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996.
4. BERLIN, ISAIAH, *Patru eseuri despre libertate*, Editura Humanitas, București, 1996.
5. BOGDAN, TIBERIU; CONSTANTINESCU, MIRON; CRISTEA, PETRE (coord.), *Procesul de urbanizare în România. Zona Brașov*, Editura Academiei, București, 1970.
6. BRĂTIANU, I.C., *Din scrierile și cuvântările lui*, vol. I, f.e. București, 1903.

7. BULAI, ALFED, *Schimbarea socială între economie și sociologie: „mitul economicului”*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
8. CERNEA, MICHAEL, M., *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*, Oxford University Press, Washington, 1985.
9. CHELCEA, SEPTIMIU, *Personalități și societate în tranziție. Studii de psihologie socială*, Editura Știință și Tehnică, București, 1994.
10. CONSTANTINESCU, MIRON, STAHL, H.H. (coord.), *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Slatina – Olt*, Editura Academiei, București, 1970.
11. COSTEA, ȘT.; LARIONESCU, M.; TĂNĂȘESCU, FL., *Agricultura românească. O perspectivă istorico-sociologică*, Editura Ararat, București, 1996.
12. DAHRENDORF, RALF, *Conflictul cultural modern*, Editura Humanitas, București, 1996.
13. DRĂGAN, IOAN; ANASTASIU, CĂLIN (coord.), *Structura socială a României socialiste*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
14. EISENSTADT, SAMUEL N., *Patterns of Modernity*, I, The West, London, Pinter, 1987.
15. FRIEDLAND, W. H., *Modernization by Design*, Cornell University Press, Ithaca, 1969.
16. FROMM, ERICH, *Escape from Freedom*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1941.
17. HEATH, A.; EVANS, G.; MĂRGINEAN, I., *Clasa socială și politica în Europa de Est*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
18. HEGEDŪS, ANDRÁS; MARKUS, MARIA, *Modernization and the Alternatives of Social Progress*, International Sociological Conference on Modernization, Polish Academy of Sciences, Warsaw, June 1972.
19. HERSENI, TRAIAN (red.), *Industrializare și urbanizare. Cercetări de psihosociologie concretă la Boldești*, Editura Academiei, București, 1970.
20. HOFFMAN, OSCAR, *Tranziția: reformă sau o nouă societate?* în „Sociologie Românească”, nr. 3, 1993.
21. LOVINESCU, EUGEN, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Științifică, București, 1972.
22. MADGEARU, VIRGIL, *Agrarianism, capitalism, imperialism, f.e.*, București, 1936.
23. MĂRGINEAN, IOAN (coord.), *Tineretul deceniului unu. Provocările anilor '90*, Editura Expert, București, 1996.
24. MERFEA, MIHAI (red.), *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Vaslui*, Editura Academiei, București, 1973.
25. MIHĂILESCU VINTILĂ, *Complexul strămoșului (II)*, în "Dilema", an. V, nr. 212, 14 februarie, 1997.
26. NECULAU, RADU, *Reinventarea tradiției*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
27. PASTI, VLADIMIR; MIROIU, MIHAELA; CODIȚĂ, CORNEL, *România – Stare de fapt*, I, Societatea Nemira, București, 1997.
28. PETRE, IOANA; CIUPERCESCU, MARIA, (coord.), *Dimensiuni ale schimbării*, Institutul de Sociologie, București, 1996.
29. POLANYI, KAROL, *The Great Transformation*, Strauss & Groux, New York, Cf. Wagner, Peter, *Op. cit.*, 1975, p. 58, 208.
30. POPESCU, LIVIA, *Clasa de mijloc și proiectul modernizării României (1900 – 1940)*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1995.
31. SANDU, DUMITRU, *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, Staff, București, 1996.
32. SOMBART, WERNER, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, f.e., Leipzig, 1911.
33. SOROKIN, PITIRIM, *What is a Social Class?* în Bendix, R; Lipset, S.M. (eds.), 1963. *Class, status and Power. A Reader in Social Stratification, 1963*. The Free Press of Glencoe. Cf. Drăgan, Ioan, *Clasele sociale de mijloc*, Editura Universității, București, p. 7–17, 1994.
34. STAHL, H.H.; CERNEA, M.; CHEPEȘ, GH., *Două sate. Structuri sociale și progres tehnic*, Editura Politică, București, 1970.

35. STERE, CONSTANTIN, *Social – democratism sau poporanism?* Porto–Franco, Galați, 1996.
36. TĂNĂSE, STELIAN, *Trei culturi*, în „Sfera Politicii”, an IV, nr. 28, iunie 1995.
37. TĂNĂSE, STELIAN, *Noua burghezie*, în „Sfera Politicii”, an IV, nr. 32, octombrie 1995.
38. TOURAINE, ALAIN, *Modernitatea și specificitățile culturale*, 1989 în Drăgan, Ioan, *Modernizare și dezvoltare*, Editura Universității, București, 1992.
39. TOURAINE, ALAIN, *Critique de la Modernité*, Fayard, Paris, 1992
40. WAGNER, PETER, *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge, New York, 1994.
41. XENOPOL, A.D., *Studii economice*, f.e., Craiova, 1882.
42. XENOPOL, A.D., *Istoria partidelor politice în România*, București, 1911.
43. ZAMFIR, ELENA; CHELCEA, SEPTIMIU (coord.), *Condiții de viață și valori ale studenților*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.